

Erfgoed = Onenigheid en Strijd

De aanwezigheid van erfgoed, dat wil zeggen van oude dingen, patronen en structuren in, op en onder het landschap en de noodzaak tot het behoud en de ontwikkeling daarvan, wordt in nota's en rapporten overwegend gelegitimeerd met positieve argumenten.³ Ten onrechte menen Duineveld en Van Assche. Erfgoed is veeleer aanleiding voor strijd. Een verheldering van deze strijd, zo beargumenteren zij tegenintuïtief, kan de kwaliteit van planning- en ontwerpprocesen verbeteren.

"(...) niemand is gebaat bij onderbenutting van het cultuurhistorische kapitaal. (...) Het behouden en integreren van cultuurhistorische kwaliteit bij ruimtelijke ontwikkelingen kan veel opleveren, zowel in materiële als immateriële termen. (...) Cultuurhistorische kwaliteiten verschaffen bewoners van een dorp, stad, streek of land een gevoel van eigenheid."¹

"De behoefte aan historisch verankerde identiteit, aan 'trage' bewegingen in de tijd, aan onderscheidend vermogen, aan nuances, herkenbaarheid en verscheidenheid, kan tevens worden gezien als contrapunt voor de dominante invloed van een nivellerende mondiale cultuur. Met respect omgaan met het cultureel erfgoed bij ruimtelijke ontwikkelingen biedt waarborgen voor de historische continuïteit en opent mogelijkheden om de culturele identiteit van een dorp, stad, regio of het gehele land te behouden."²

Erfgoed is goed!?

Erfgoed zou de ruimtelijke kwaliteit van plannen verbeteren, de ruimtelijke variatie verhogen, de identiteit van plekken versterken, en mensen aan elkaar binden door het gevoel van een gemeenschappelijk verleden. Het zou ook de sociale identiteit en de sociale cohesie van een nieuw ontwikkeld gebied kunnen verbeteren en tevens een antwoord zijn op de toenemende schaalvergroting, de uniformiteit van het landschap en de voortschrijdende globalisering.

Uit de nota's en rapporten kunnen grofweg twee vooronderstellingen worden afgeleid:

1. Er wordt, bewust dan wel onbewust, uitgegaan van een min of meer eenduidige en vaststaande definitie van wat (waardevol) erfgoed is. Met andere woorden: wat erfgoed is, wordt voorgesteld als een gegeven.
2. Het behoud en de ontwikkeling van het erfgoed wordt voorgesteld als iets wat goed is voor van alles en nog wat, zoals het behouden en versterken van de identiteit van plekken, landschappen en groepen mensen.

In dit artikel zullen we betogen dat de twee, hierboven genoemde, vooronderstellingen deels onjuist zijn. We beargumenteren dat de omgang met het erfgoed niet louter als iets positiefs kan worden voorgesteld. Ten eerste omdat er niet zoiets bestaat als het erfgoed, ten tweede omdat het niet zelden leidt tot onenigheid en strijd. Verder beargumenteren we dat deze strijd ook niet altijd negatief is. We pleiten voor een verheldering van de strijd, een verheldering van de argumenten en van de aanwezige machten, in een meer democratisch ontworpen planningsarena. Realistischer ambities kunnen, zo zullen we betogen, teleurstelling bij alle betrokken partijen, inclusief de burgers vermijden. Een zekere competitie tussen waardes, concepten en ontwerpen in de planningsarena, kan de kwaliteit van de plannen en de efficiëntie van de besluitvorming enkel verhogen.

De meervoudige productie van erfgoed

Vooronderstelling 1: Er wordt, bewust dan wel onbewust, uitgegaan van een min of meer eenduidige en vaststaande definitie van wat erfgoed is. Met andere woorden: wat erfgoed is, wordt voorgesteld als een gegeven.

Deze vooronderstelling is onjuist. Erfgoed is een sociale constructie.³ Dat wil zeggen dat de kennis en de feiten over het verleden en de dingen, objecten, relictien en patronen uit het verleden geen directe representaties zijn van het verleden of van de realiteit. Ze zijn veeleer de uitkomst van wetenschappelijke en buitenwetenschappelijke praktijken. Binnen deze praktijken interpreteren mensen, in interactie met de realiteit, vanuit bepaalde cognitieve kaders en categorieën, bepaalde delen van de realiteit als erfgoed.⁴ Wat erfgoed is, wat de waarde ervan is, en hoe er mee moet worden omgegaan, is daarom geen natuurlijk gegeven. Daarom bestaat er niet zoiets als het erfgoed. Dit woord kan men daarom beter in de meervoudsvorm gebruiken.

De productie van erfgoed en de omgang daarmee wordt niet alleen beïnvloed door

de kaders en categorieën van waaruit men de wereld interpreteert, maar ook door uiteenlopende wetenschappelijke, politieke en maatschappelijke doelen en ambities. Zo achten archeologen bepaalde dingen uit het verleden van waarde en proberen ze deze te beschermen, omdat ze deze nodig hebben voor hun studies naar het leven van mensen in verleden tijden. Erfgoed wordt ook geproduceerd en gebruikt om sociale waarden over te brengen, sociale controles te handhaven en om een bepaalde politiek te legitimeren.⁵ Zo wordt het vergeten dan wel benadrukken van sommige delen van het erfgoed door groepen mensen ingezet om hun ideeën, ideologieën, handelen, gezamenlijke afkomst, macht, identiteit, trots, eer en hun claims op een bepaald grondgebied, et cetera, te creëren, te legitimeren, te behouden en te versterken.⁶

Doordat de productie van erfgoed wordt beïnvloed door het gebruik dat er van wordt gemaakt in wetenschappelijke en buitenwetenschappelijke praktijken, kunnen politieke, wetenschappelijke en maatschappelijke motieven en ambities grote invloed uitoefenen op de productie van bepaalde delen van het erfgoed, de waarden die eraan worden toegekend en de wijze waarop er mee wordt omgegaan.⁷ Ze kunnen ervoor zorgen dat sommige cultuurhistorische relictien, sporen en objecten wel worden behouden en actief worden gerepresenteerd, in onder meer boeken, verhalen, plekken en landschappen, en andere delen van het verleden in de vergetelheid geraken.⁸

De strijd om het erfgoed

Vooronderstelling 2. Het behoud en de ontwikkeling van het erfgoed wordt voorgesteld als iets wat goed is voor van alles en nog wat, zoals het behouden en versterken van de identiteit van plekken, landschappen en groepen mensen.

Er zit een kern van waarheid in deze tweede vooronderstelling. Erfgoed kan voor sommige mensen ondermeer de identiteit, de kwaliteit en de waarde van plekken versterken. Het behoud van sommige delen van het erfgoed wordt door sommige mensen dan ook ervaren als

iets positiefs. Door het geconstrueerde karakter van erfgoed, zijn de veronderstelde relaties echter nooit eenduidig. Simpel maar doeltreffend geformuleerd: erfgoed X kan voor groep A van grote waarde zijn en de identiteit van een plek versterken terwijl X voor groep B als waardeloos worden gezien, of zelfs totaal niet als erfgoed wordt beschouwd, laat staan dat het voor groep B bijdraagt aan de identiteit van een plek.⁹ Kortom, hoewel de tweede vooronderstelling juist kan zijn voor specifieke groepen en delen van het erfgoed, is de in nota's en rapporten gesuggereerde eenduidigheid tussen het voorkomen van erfgoed en de kwaliteiten, identiteiten, waarden, et cetera, van plekken en landschappen onjuist.

Niet alleen moeten de veronderstelde eenduidige relaties tussen het voorkomen van erfgoed en de waarden, identiteiten, kwaliteiten, et cetera, van plekken en landschappen worden genuanceerd, maar ook het daarmee verbonden optimisme, waarmee het behoud en de ontwikkeling van erfgoed wordt voorgesteld. De meervoudige productie van uiteenlopende delen van het erfgoed en de meervoudige doelen en ambities van mensen, die daarmee zijn verbonden, leiden niet zelden tot uiteenlopende, onoverkomelijke polemieken over de productie van en omgang met bepaalde delen van het erfgoed. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan conflicten;

- over de vraag: aan wiens waardevol erfgoed wordt (door de overheid, in planningsarena's, bijvoorbeeld) recht gedaan en aan wiens erfgoed gaat men voorbij?¹⁰
- over de manieren waarop erfgoed wordt behouden, zoals: het zichtbaar maken, het populariseren en het integreren in een ontwerp van erfgoed.¹¹
- over het gebruik van erfgoed bij ondermeer de productie, instandhouding en legitimatie van identiteiten, nationaliteiten, natiestaten, et cetera (wiens erfgoeds worden behouden en wiens identiteiten worden daarmee versterkt en wiens identiteiten worden genegeerd)¹²
- over de toe-eigening van erfgoed (wie

heeft het recht om over bepaalde delen van het erfgoed te beschikken en te bepalen hoe er mee moet worden omgegaan? Experts en/ of amateurs en/ of lokale bewoners en/ of overheden?) - tussen de belangenbehartigers van erfgoed en andere gebruikers, die claims leggen op het Nederlandse landschap, zoals projectontwikkelaars, recreanten, bewoners en ecologen (hun claims op de ruimte, zoals de ontwikkeling van woningen, wegen, industrie, bedrijven, natuur, et cetera, kunnen soms hevig conflicteren met het behoud en de ontwikkeling van bepaalde delen van het erfgoed, zoals het archeologisch bodemarchief.)¹³

Kortom, het behoud en de ontwikkeling van erfgoed is niet per definitie goed voor van alles en voor iedereen maar veeleer aanleiding tot onenigheid en strijd. Het behoud en de ontwikkeling van erfgoed leidt daarom per definitie tot complexe politiek-maatschappelijke vraagstukken die nimmer a-priori, laat staan wetenschappelijk, kunnen worden beantwoord.

De positieve zichtbaarheid van onenigheid en strijd

De onenigheid en strijd die het gevolg kunnen zijn van pogingen tot behoud en ontwikkeling van erfgoed, zijn op hun beurt niet noodzakelijk negatief. We argumenteren dat in deze strijd bepaald wordt welke belangen, in een specifieke plansituatie, het meest tot hun recht zullen komen. Elk project vraagt om een andere afweging van belangen. Die afweging kan slechts eerlijk en efficiënt zijn wanneer de belangen worden erkend. Belangen van disciplines, beroepsgroepen, lokale machthebbers, ontwikkelaars, burgers en anderen, dienen te botsen in een arena die duidelijk als dusdanig herkenbaar is, met duidelijke spelregels.¹⁴ In die zin pleiten we voor strijd en onenigheid, maar anders gestructureerd dan nu vaak het geval is. Ook nu speelt macht een belangrijke rol in de besluitvorming over erfgoed en ruimtelijke ordening en ook nu woedt er constant strijd. Deze strijd vindt plaats

Martijn Duineveld

Assistant Professor
Sociaal-Ruimtelijke analyse
Wageningen Universiteit
martijn.duineveld@wur.nl

Kristof Van Assche

Assistant Professor
Land Use Planning, Planning & Culture
St. Cloud State University
Minnesota State Universities and Colleges

in het verborgene, de spelregels zijn onduidelijk, en de beelden van de realiteit die domineren in de besluitvorming zijn, zoals onder meer uit de twee vooronderstellingen blijkt, vaak vervalst.

Indien men de besluitvorming helder wil houden, dient de strijd zichtbaar gemaakt. Dat kan door de aangehaalde veronderstellingen los te laten en door het beeld in de discussies realistisch te houden. Zo dienen de waarderingen van wetenschappelijke disciplines voor object a of b, of voor oplossing 1 of 2, als waarderingen te worden gezien, niet als wetenschappelijke vaststellingen. Bij dergelijke verheldering, wordt de discussie tussen de disciplines en de andere partijen in het spel duidelijker en eerlijker. Ook de participerende overheden in het spel der culturele planologie, dienen het idee te laten varen van een wetenschappelijk te onderbouwen optimale oplossing voor elk ruimtelijk vraagstuk, inclusief elk cultureel planologisch vraagstuk. Wanneer ook deze verwachting verdwijnt, zal de discussie over delen van het erfgoed en hun vele mogelijke inpassingen in plannen en ontwerpen aan transparantie winnen. Echte conflicten zullen van schijnconflicten gescheiden kunnen worden, wetenschap van schijnwetenschap en realistische van onrealistische verwachtingen. De aard van het machtsspel zal zich verduidelijken: waar en wanneer zijn beslissingen op basis van argumenten genomen, waar en wanneer worden er dingen doorgedrukt? Is dit doordrukken in dit geval aanvaardbaar, noodzakelijk, democratisch of een van de tegendelen?

Deze aanpak verhoogt het democratische gehalte van de besluitvorming, behoedt betrokken partijen en de burgers voor irritatie en teleurstellingen en zal het bestaande draagvlak voor culturele planologie niet verder ondergraven. Immers, als de verschillende actoren in het planproces onderling tegengestelde, en meestal veel te hoge verwachtingen hebben van het gebruik van erfgoed, en men is zich niet bewust van de tegenstellingen en de over-ambitie, kan er enkel teleurstelling volgen. Als de burgers, bijvoorbeeld, merken dat culturele planologie tot extra beperkingen en hogere prijzen leidt, en nauwelijks een meer-

waarde ervaren in hun leefomgeving, zal het draagvlak niet toenemen.

Dit voorgestelde perspectief sluit aan bij recente planningstheorie, beleidswetenschap en politieke theorie.¹⁵ Het behelst een uitbreiding van het politieke domein, een terugwinnen van terrein dat langzaam door een coalitie van wetenschappelijke disciplines en overheden is ingenomen. Uiteindelijk komt het zowel burgers, politiek, overheden en disciplines ten goede als ze elk weer de posities innemen die uitgetekend worden door democratische grondprincipes en wetenschappelijke eerlijkheid. Uitbreiding van het politieke domein impliceert dat beslissingsmacht ontnomen wordt aan de uitvoerende overheden, en weer bij burgers en politiek gelegd. Wat wil zeggen dat veel beslissingen niet meer automatisch, op grond van schijnwetenschappelijke en pseudo-rationele argumenten en vooronderstellingen worden genomen binnen het conglomeraat uitvoerende overheden-wetenschap.

Bij dergelijke verheldering van de discussies, bij dergelijke klaarheid over wat politiek is en wat niet, over de machten in het spel en de regels die de maatschappij aan die machten wil opleggen, kunnen de uitvoerende overheden alleen maar winnen. Op korte termijn zal er wellicht terrein prijsgegeven moeten worden; zo zullen cultuurhistorische experts een deel van hun macht te bepalen wat erfgoed is en wat niet moeten inleveren, maar op langere termijn kan de verhouding van burgers tot de overheden en politiek hierdoor enkel verbeteren. Daarnaast zal een dergelijke nieuwe arena voor culturele planologie nieuwe conflicten aan het licht brengen waar de overheid nieuwe rollen in dient te spelen, op een nieuwe wijze democratisch gelegitimeerd. Belangrijk is daarbij te beseffen dat macht niet noodzakelijk slecht is, maar in wezen neutraal. Een overheid dient zelf ook over macht te beschikken om het type democratie waar de Nederlandse burgers voor kiezen, werkelijk te organiseren. Daarbij zal het nodig zijn steeds een 'overschot aan macht' bij de overheid te leggen, om de eenvoudige reden dat sommige typen ingrepen van de overheid in lokale plan-

processen zelden zullen voorkomen, maar wel de mogelijkheid vereisen om in te grijpen, zoals een militaire organisatie ook zelden of nooit volledig ingezet wordt.

Een ander argument om de strijd te verhelderen en te herstructureren, in plaats van ze weg te moffelen, is het volgende: binnen een democratisch herkende arena is de gevoerde strijd ook een competitie, om de gunst van de burgers. Daar zullen uitvoerende overheden en burgers normaliter voordeel bij hebben. Argumenten in deze competitie kunnen van velerlei aard zijn, maar men kan verwachten dat, naar analogie met de economische arena's, de producten die uiteindelijk verkocht worden, of plannen die uiteindelijk uitgevoerd worden, of meer kwaliteiten bezitten, of minder middelen vergen, of preciezer de gebiedskwaliteiten omschrijven, of een combinatie van deze.

Van mooie retoriek naar realisme

Het type optimisme waarmee in nota's en rapporten over het behoud en de ontwikkeling van *het* erfgoed wordt gesproken is volgens ons niet meer dan mooie retoriek die sommige, met de overheid verbonden belangengroepen gebruiken om het door hen gewaardeerde erfgoed te behoeden voor de ondergang. Deze retoriek moet volgens ons plaatsmaken voor een meer realistisch spreken en denken over het behoud en de ontwikkeling van erfgoed in onze maatschappij. Met 'realistisch' bedoelen we een manier van denken, spreken en handelen die meer recht doet aan de meervoudige productie van en omgang met erfgoed. We bedoelen ook een manier van denken, spreken en handelen waarbinnen meer besef bestaat dat de productie van en omgang met erfgoed veeleer een sterk gepolitiseerd strijdveld is, waar verschillende groepen mensen vanuit verschillende doelen, ambities en belangen strijden voor de door hun gewenste omgang met hun erfgoed. Alleen dan kunnen architecten, archeologen, historisch geografen, bewoners, ambtenaren en politici zinvol spreken en denken over de wijze waarop we om willen gaan met het behoud en de ontwikkeling van het erfgoed dat ons land

rijk is. Dan kan ook het eerste soort optimisme, in wezen ondemocratisch, onwetenschappelijk en inefficiënt, waar de wezenlijke meningsverschillen en machtsverschillen onder de mat geveegd worden, plaats maken voor een ander soort optimisme. Dat behelst de mogelijkheid van een permanent en situatie-specifiek debat over de omgang met erfgoed. Een debat dat overzien wordt door de overheid, en waarbij het resultaat beter de belangen- en waardenmix zal weerspiegelen en meer recht zal doen aan de kwaliteiten die door uiteenlopende groepen aan plekken en landschappen worden toegekend.

Noten

¹ OC&W 1999 Nota Belvédère: beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting

² Ibid.

³ Lorenz 1998 De constructie van het verleden: een inleiding in de theorie van de geschiedenis

⁴ Eco 2000 Kant and the platypus: essays on language and cognition, vgl. Latour 1999

Pandora's hope: essays on the reality of science studies

⁵ Ashworth 1993 Erfgoedplanning voor een actueel gebruik van het verleden

⁶ Wilson 2000 The Ukrainians: Unexpected Nation, Van Assche 2004 Signs in time. An interpretive account of urban planning and design, the people and their histories: 261-302

⁷ Zie bijvoorbeeld: Eickhoff 2003

De oorsprong van het 'eigene', Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme

⁸ Zie bijvoorbeeld: Duineveld, Koedoot & Lengkeek 2004, Constructies van beton en iemand die tegen zijn hond zegt: 'vlieg'.

⁹ Van Assche & Jong 2005, Vluchtige dingen in beton: over cultuurhistorie en ruimtelijke ordening

¹⁰ Zie bijvoorbeeld: Bender 1998, Stonchenge: Making Space.

¹¹ Zie bijvoorbeeld: Herzfeld 1991, A place in history. Social and monumental time in a Cretan town

¹² Zie bijvoorbeeld: Van Assche 2004, Signs in time. An interpretive account of urban planning and design, the people and their histories

¹³ Zie bijvoorbeeld: Kolen & Lemaire 1999, Landschap in meervoud: perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20ste/21ste eeuw

¹⁴ Healy 1997, Collaborative planning: shaping places in fragmented societies

¹⁵ Frissen 1996, De virtuele staat. Politiek, bestuur, technologie: een postmodern verhaal, Healy 1997, Collaborative planning: shaping places in fragmented societies, Swyngedouw, Moulaer & Rodriguez 2002 Large Scale Urban Development Projects and Local Governance: from Democratic Urban Planning to Besieged Local Governance, Hajer & Wagenaar 2003, Deliberative policy analysis: understanding governance in the network society

Summary

The presupposition in, for example, policy reports that there are more or less agreed upon and fixed definitions of what (valuable) heritage is, must be deconstructed, because people can define different 'things' as cultural heritage. It is also a false presupposition to legitimise the conservation and development of cultural heritage with mainly positively coloured rhetorics. Dealing with heritage leads to disagreement and conflicts. Making these disagreements explicit will contribute to the quality of planning and design processes.

GEZOCHT

Lijkt het je leuk om voor TOPOS als redacteur, beeldredacteur, vormgever/dtp-er of schrijver aan de slag te gaan?

TOPOS zoekt altijd redactieleden!

Bij TOPOS doe je interessante ervaring op en je inzet staat natuurlijk goed op je cv. Bovendien staat er tegenover jou enthousiaste instelling een hoop gezelligheid!!

Wil je wat meer weten over TOPOS?
Bekijk de website op www.toposonline.nl

Kom je een keer mee vergaderen?
Spreek één van de redactieleden aan of stuur een mailtje naar St.TOPOS@wur.nl